

İşin Yok Edilmesi Üzerine*

Bob Black¹

---

* Bob Black'ın bu denemesini, *The Abolition of Work and Other Essays* (1985) kitabından seçilip Fransızca'ya çevrilmiş olan *L'abolition du Travail* başlıklı kitapçıktan Türkçeye çevirdik (*L'Esprit Frappeur* yayınları, 3. baskı, 1999). Köşeli parantezlerin hepsi Türkçe çeviriye ait. (ç.n.)

1. Bob Black: 4 Ocak 1951'de Detroit'te, ABD'de doğdu. Öğrenimini hukuk ve toplumsal bilimler alanında tamamladı. 1977-1983 arasında anarşist-sitüasyonist-absürdist eğilimli afiş üretimine yönelik *The Last International*'ı neredeyse tek başına oluşturdu. Düşük tirajlı yüzlerce süreli yayında olduğu gibi *Wall Street Journal*, *Village Voice*, *Semiotext(e)* ve *Re-Search* gibi yayınlarda da makaleleri ve denemeleri yayımlandı.

İş, Etkinlik ve Oyun

Hiç kimse asla çalışmamalı!

Bugünkü dünyada çalışma [iş], sefaletin ya da hemen hemen bütün sefaletlerin kaynağıdır. Sayılabilecek tüm kötülükler, çalışmaktan veya daha iyisi işe adanmış bir dünyada yaşananlardan kaynaklanıyor. Artık acı çekmek istemiyorsak, çalışmaktan vazgeçmemiz gerekir.

Bu, hiç de etkinliklerimizi durduracağımız anlamına gelmez, daha ziyade oyun üzerine temellenmiş yeni bir yaşam tarzı yaratmak zorunluluğunu içerir; bir başka ifadeyle oyunsal bir devrimdir bu. "Oyun"dan anladığım: bir eğlenti olduğu kadar bir yaratıcılık; bir yarışma olduğu kadar bir birlik ve beraberlik; belki de bizatihi sanatın kendisidir. Oyun âlemi ne kadar eğlenceli de

olsa, çocuk oyunlarına indirgenemez. Genelleşmiş bir neşe ve sevinç olduğu kadar, karşılıklı coşkuluğa ve özgür rızaya da dayanan ortak bir serüven olarak niteliyorum oyun âlemini. Oyun bir pasiflik değildir. Mesleğimiz veya gelirimiz ne olursa olsun, hepimizin zamanımızı bugünün izin verdiği kadar çok daha fazla, mutlak bir biçimde dinlenmeye, gevşemeye ve tasasızlığa ayırmaya gereksinim duyduğumuza kuşku yok. Ama yine de dinlenip ücretliliğin yorgunluklarını bir kez üstümüzden attık mı, hemen hepimiz yeniden çalışmak isteriz. Oblomovculuk ve Stakhanovculuk* aynı madalyonun iki yüzüdür.

Oyuncu yaşam, mevcut gerçeklikle tamamen bağdaşmaz. Tüm canlılığımızı emip somuran, insani varlığı basit yaşamsal varoluş mücadelesinden hâlâ bir parça ayırt eden şeyden bizi yoksun bırakan bu "gerçeklik", bu kara delik doğrusu pek can sıkıcıdır. Tuhaf bir biçimde –belki de değil– tüm şu eski ideolojiler, çalışmanın erdemleri konusunda pek tutucudurlar. Marksizm ve anarşizm gibi ideolojilerden bazılarının pek de önemli bir şey olmadığını sandıkları çalışma tapınçları esasında acımasız ve kıyıcıdır.

İlimli sol, istihdamda tüm ayrımcılıkları ortadan kaldırmak zorunda olduğumuzu söyler. Kendi payıma ben, istihdam denilen şeyi ortadan kaldırmak gerektiğini iddia ediyorum. Tutucular, çalışma hakkını garanti eden

* Rusçadan gelen bu terimler sırasıyla şöyle tanımlanabilir: İvan Gonçarov, *Oblomov'un Yaşamında Bir Gün* isimli romanında uyuşuk bir soylunun (Oblomov'un) yaşamını betimler. Bu romandan sonra *Oblomovçina* (Oblomovculuk) terimi, Rusça'da pasifliği ve işe yaramaz iyi niyetliliği ifade etmek için kullanılmıştır. Stakhanovculuk da, bir maden işçisi olan Aleksey Stakhanov'un adından türetilmiştir. Onun zorlu ve çok çalışma özelliği, 1930'lu yılların Rusya'sında abartılarak işçileri daha fazla, hep daha fazla çalışmaya ve üretmeye itmenin aracına dönüştürülmüş, bu çizgideki sendikal ve siyasal hareketlere de Stakhanovculuk denilmiştir. (ç.n.)

yasal bir düzenlemeyi savunuyor. Marx'ın şu taşkın da madı Paul Lafargue gibi ben de tembellik hakkını savunuyorum. Kimi solcular tam istihdam lehinde bağırıp çağırıyor; doğrusu ben, samimi olarak söylüyorum, tam işsizlikten yanayım, hani şu sürrealistler gibi! Ne var ki, ben bunu matrak olsun diye söylemiyorum. Troçkist mezhepler sürekli devrim adına mücadele ediyor; benim davamsa sürekli eğlenti devrimidir.

Her ne kadar bu ideologlar işin yandaşları iseler de, bunu söylemekte tuhaf bir çekingenlik gösteriyorlar. Ücretler, iş saatleri, çalışma koşulları, sömürü, üretkenlik ve verimlilik üzerine bitip tükenmez nutuklar çekebilirler; bizzat çalışmanın kendisi dışında her şeyden söz etmeye hazırdırlar. Yerimize düşünmek isteyen bu uzmanlar, yaşamımızdaki ezici ağırlığına rağmen çalışma [iş] üzerine ulaştıkları sonuçları nadiren kamuoyuna açıklarlar. Marksistler, bürokratlar tarafından yönetilmemiz gerektiğini düşünür; mutlak serbestiyi* savunanlar da bilhassa işadamlarının otoritesi altında çalışmamız gerektiği kanaatinde dirler. Feministler, kadınlar tarafından kullanıldığında hiç de otoriteye karşı değildirler. Bu ideoloji tacirlerinin iktidar denilen ganimeti bölüşme konusunda aralarında ciddi olarak bölünmüş oldukları açık. Öte yandan, aralarından hiçbirinin olduğu haliyle yönetici güce yönelik en küçük bir itirazlarının olmadığı ve hepsinin çalıştırılmamızı sürdürmek istedikleri de bir o kadar açıktır.

Belki de şu anda ciddi miyim yoksa dalga mı geçiyorum diye sormaktasınız kendi kendinize. Hem dalga geçiyorum hem de ciddiyim. Oyuncu olmak, gülünç olmak değildir. Havailik, bayağılık değildir, oyun da ille de havailik anlamına gelmez: Aslında çoğu zaman hava-

* Pazar ekonomisinin ve devletin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünen Amerikalı siyasi bir akım. (ç.n.)

iliği ciddiye almak gerekir. Yaşam bir oyun olsun isterim: Baş döndürücü kazançları olan bir oyun. Evet, bu oyunu oynamak isterim ama *ciddi olarak*.

Ücretliliğin Sefaleti

Çalışmanın alternatifi sadece ve sadece aylaklık demektir değildir. Oyuncu insan, uyuşuk tembel bir insan demek değildir. Tasasızlığın zevklerinden gönülden hoşlandığın ölçüde, bu tasasızlık başka haz ve eğlenceleri daha çekici duruma getirdiğinde, eskisinden daha fazla çekici olacaktır. “Boş vakitler” denilen iyi düzenlenmiş ve sınırlandırılmış şu supaptan artık hoşlanmıyorum. Tam tersine! Boş vakitler, çalışma adına çalışmamayı üretir yalnızca. Boş vakitler, şu ekmek gailisinin yorgunluklarını atmamakla ve çılgınca bu gailenin varlığını unutmaya çabalamakla (ama nafile!) geçirilen zamanlardan oluşur. Çok sayıda insan tatilden öylesine bitkin ve üzgün döner ki, tatilden değil de, dinlenmek üzere

işten döndüklerini sanabilirsiniz. Çalışma ve boş zaman arasındaki asıl fark şudur: ekmek gailesinde bitkinlik ve yabancılaşma en azından ücretlidir.

Kelimelerle oynamıyorum. İş ortadan kaldırmak istiyorum dediğim vakit, tam da dile getirdiğim şeyi söylemek istiyorum; ama terimlerimi özelleşmemiş bir biçimde tanımlayarak bundan ne anladığımı açıklığa kavuşturmam gerekir. İş için verebileceğim asgari tanım, onun zoraki ve zahmetli bir çaba olduğudur, yani mecbur kalarak üretmek zorunluluğu. İş, iktisadi ve siyasi araçların (havuç ve sopa: havuç, sopanın başka araçlarla devamıdır yalnızca) baskısı altında gerçekleştirilen üretimdir. Ama her yaratı bir üretim değildir. İş asla kendisi için değil ama emekçinin ya da daha sık olarak bir başka kişinin ondan sağladığı bir iki ürüne veya çıkarlara bağlı olarak gerçekleştirilir. İş, zorunlu olarak budur. Onu tanımlamak, onu küçümsemek ve hor görmektir. Ama iş, bu tanımın ortaya koyduğundan daha da berbattır genellikle. İşte [emekte] içkin olan hâkimiyetin dinamiği, zaman içinde bir sistem olarak yerleşmeye eğilimlidir. İşin egemen olduğu şu “ileri” toplumlarda (kapitalist veya “komünist” olduğunu iddia eden sanayi toplumlarında) iş, büyük haksızlığı güçlendirmekten başka bir şeye yaramayan –özü değişmeksizin kalan– başka özel nitelikler kazanır.

Genel olarak çalışma, istihdam edilmektir, farklı bir deyişle, ücretli emektir. Bu da kendini krediyle [aylık, haftalık, günlük “kredilerle”] satmakla aynı şeydir (bu, devletin asıl işveren ve her bireyin bir çalışan olduğu “komünist” yönetimler altında, kapitalist ülkelerde olduğundan daha fazla doğrudur). Çalışan Amerikalıların %95’i ücretlidir. Birinin ya da *bir şeyin* ücretlisi; sosyalist model tarafından yönetilen devletlerde de %100’den pek uzak değil. Sadece tarımcı üçüncü dünya kaleleri (Mek-

sika, Hindistan, Brezilya, Türkiye), şu son birkaç bin yıl boyunca etkinliğinin özünü istediği gibi yönetiyor. Bu kalelerde geleneksel uzlaşmayı, bir başka ifadeyle haraç olarak adlandırılabilir olan devlete ödenen ağır vergiler veya belirli bir sükûnet ve huzur karşılığında asalak toprak sahiplerine ödenen kiralara sağlanan geleneksel uzlaşmayı sürdüren köylülerin yoğunlaşması bir süre daha süreceğe benziyor. Günümüzde bu koca kunduralı bönler pazarı [köylüler], bu geçici ve bağımlı varlık bile, görünüşe göre ücretliliği yeğliyor. Sanayi ve büro emekçilerinin *hepsi* çalışan [görevli, memur, eleman vb.] durumundalar. Uşaklıklarını, köle ruhlu olmalarını güvenceye alan bir çeşit gözetlenmeye maruz kalmaktadırlar.

Fakat çağdaş emek [çalışma, iş], daha beter sonuçlara yol açıyor. İnsanlar çalışmaktan hoşnut değil; meslek diye adlandırılan bir “job”ları [işleri] var ve sürekli olarak tek bir üretim görevini yerine getiriyorlar. Bu üretim görevi ilginç boyutlar içerse de (bu türden “job”ların sayısı giderek azalmakta), kendine özgülüğünün ona verdiği yeknesaklık, onun bütün gizil oyunsal gücünü kemirip yok ediyor. Kısa bir süre için de olsa onu hoşlanarak yerine getiren birkaç kişinin enerjisini harekete geçirebilen bir iş, buradaki görevleri paylaşmanın en küçük olanağının olmamasıyla beraber bu projeye hiçbir biçimde katılmayan şu hissedarların kârları, sadece onların kârları uğruna ve bu işi yapma biçimi üzerine söz hakları bile olmaksızın haftada kırk saat bu işe katlananlar için, yani bu işe girdiğine gireceğine bin pişman olanlar için ağır bir yüke dönüşüyor. Sömüren, astlarını zorlayıp canından bezdiren patronlarla dolu, bürokratik saçmalıkların, cinsel taciz ve ayrımcılıkların dünyası; bu patronların –teknik ve mantıki herhangi bir ölçüte göre– yönetimde olmasını ve kararları almalarını gerektiren

bir dünya. İşte gerçek çalışma dünyası! Ama kapitalizm, gerçekte üretkenliğin ve verimliliğin zorlamalarını daha örgütlü bir denetimin gereklerine tabi kılar.

Emekçilerin büyük çoğunluğunun ekmek galesi peşindeyken tanıdığı düşkünlük, genel olarak "disiplin" adı altında betimlenebilecek olan inanılmayacak kadar çok sayıdaki alçaltıcı davranışlardan doğar. Michel Foucault gibi insanlar, bu olguyu, çok basit olduğu halde aşırı karmaşık biçimlerde analiz ettiler.

Disiplin, bir işyerinde uygulanan zorlayıcı denetimlerin bütününden oluşur: gözetim [yani gözetleme], dayatılan işe ilişkin görevlerin, tartımların düşünülmezsizin otomatik olarak uygulanması, belirlenmiş hedef üretim seviyesinin, kullanılan sürelerin ve çalışanların giriş çıkışlarının tespiti vb. İşletmenin, deponun ve büronun hapisane, okul ve akıl hastanesiyle ortak olarak sahip olduğu şeydir disiplin.

Endüstri öncesi tarihte böylesi bir iğrençliğin örneği yoktur. Neron, Cengiz Han veya Korkunç İvan gibi tiranların büyük zevk aldıkları zararlılık sınırlarını da aşıyor bugünkü bu iğrençlik. Berbat oldukları kadar kötü niyetli de olan bu zorbalılar, bugünkü zorbalığın yararlandığı hâkimiyet araçlarına sahip değillerdi. Zararlı olduğu kadar yapay da olan disiplin, her şeyden önce modern bir denetim biçimidir; fırsatı doğar doğmaz ve tüm görünümüleriyle insan toplumunda hatır gönül dinlemeyen bir yasaklamadır o.

İş denilen budur işte. Oyunun tam tersi. Eğer bir zorunluluk altında gerçekleştirilmişse, oyun olabilecek olan şey bir işe dönüşür. Bu apaçık ortada. Bernie de Koven, sonuçlarını bir yana bırakarak oyunu tartışmaya çalıştı. Şayet oyun yalnızca ve bütünüyle işe yaramazlık demekse, bu tanım kabul edilemez. Bu, oyunun verdiği hazları yadsımaktır. Aslında oyunun sonuçları, -olduğu

zaman- bedavadır. Oyun ve yetenek sıkı sıkıya birbirine bağlıdır: zihinsel ve toplumsal olarak aynı bireysel ve türsel içtepiyi, yani oyuncu olma içgüdüsünü paylaşırlar. Söz konusu etkinlik her ne olursa olsun, oyunun ikramiyesi, bizzat etkinliğin içinde yer alır. Şu aptal Koven'den farklı olarak, makul biri olan Huizinga gibi bir kuramcı, *Homo Ludens* [Oyuncu İnsan] isimli çalışmasında insani etkinliği, kurallarına saygı gösterilmesi gereken bir oyun olarak tanımlar. Huizinga'ya derin bilgisi nedeniyle saygım çok büyük; ama bu durumda, çok fazla sınırlı oluşu yüzünden tanımına itiraz ediyorum. Satranç, beyzbol, monopoli veya briç gibi kurallara bağlanmış çok sayıda güzel oyun olduğu kesin; ama oyun âlemi, sporun ve kafa oyunlarının dünyasını aşar. Belirli kuralları olmayan oyunlara kolayca kaçabilecek etkinliklere işte birkaç örnek: sohbet ve sevişme, dans ve yolculuk vb. Oysa bu etkinlikler, en ufak bir şüpheye yer vermeksizin oyuna aittirler. Üstelik her şeyde olduğu gibi burada da kuralların bizzat kendileriyle kolayca ve keyfimizce oynayabiliriz.

Gönüllü Kölelik

İş [emek], özgürlükle dalga geçip onu hiçe sayıyor. Resmi demeçlere bakılırsa, özgürlükten mahrum daha bahtsız başka insanlar bir polis devletinin baskısına maruz kaldıkları halde, biz diğerleri, Batılılar, demokrasilerde yaşıyor ve temel haklardan yararlanıyoruz. Daha beterin tehdidi altında olan bu kurbanlar [Batılılar], ne kadar keyfi de olsa emirlere uyarlar. Yetkililer onları sürekli gözetim altında tutar. Devlet beslemesi bürokratlar da, günlük yaşamı en küçük ayrıntısına kadar kontrol ederler. Bu kurbanları taciz eden yöneticiler, kamu sektöründe olduğu gibi özel sektörde de yalnızca üstlerine hesap vermek zorundadırlar. Her iki durumda da muhbirler düzenli olarak yetkilileri bilgilendirir, baş-

kaldırma ve itaatsizlik cezalandırılır... Ve bunlar bizlere *kötülük* olarak tanıtılır.

Her ne kadar çağdaş işletmenin evrensel bir betimlemesinden daha başka bir şey olmasa da, bu görünüm gerçekten de ürkütücüdür. Totalitarizmi reddeden muhafazakârlar, mutlak serbesti yanlıları ve solcu demokratlar erdem ve dürüstlük satan riyakârlardır. Stalincilikten hafiften uzaklaşmış herhangi bir diktatörlükte, sıradan bir Amerikan şirketinden daha fazla özgürlük vardır. Bir işletmede ya da bir dairede uygulanan disiplin bir hapishanedekiyle veya bir manastırdakiyle aynıdır. Foucault ve diğer tarihçilerin gösterdiği gibi, işletmeler ve hapishaneler yaklaşık olarak aynı dönemde ortaya çıkmışlardır. Ve bu sürecin öncüleri, denetim teknikleri konusunda bilinçli olarak birbirlerini taklit etmişlerdir.

Bir emekçi, gününün bir bölümünde köledir. İşe hangi saatte geleceğinize, hangi saatte paydos edeceğinize ve bu arada ne yapacağınıza patron karar verir. Ne kadar emek harcamak ve bunu hangi tartımla uygulamak gerektiğini size o söyler. En alçaltıcı aşırı davranışlara varıncaya kadar gücünü kullanma hakkına sahiptir. Eğer paşa gönlü isterse her şeyi kurallara bağlayabilir: hangi sıklıkla helaya gidebilirsiniz, nasıl giyinmelisiniz vb. Çok değişken birkaç yasal korkuluk dışında, herhangi bir mazeretle ya da en ufak bir neden göstermeksizin sizi işten atabilir. Şef bozuntularına ve ispiyoncularına sizi bir casus gibi izletir ve çalıştırdığı herkes için bir dosya tutar. Lafı gedigine oturtan hazırcevaplık, şirkette itaatsizliğin affedilmez bir biçimidir ya da isterseniz âlâsından mesleki bir hata. Bu, sadece işten kovulmanıza değil, üstelik kıdem ve ihbar tazminatlarınızdan mahrum edilmenize de mal olur. Sanki bu emekçi yalnızca çekilmez, berbat haytanın tekiymiş gibi! Daha faz-

la erdem ve akıl bulamadığımız, okul gibi ailenin de çocukların maruz kaldıkları davranışlar nedeniyle, pekâlâ [bunlarla] karşılaştırılabileceği de saptanmalıdır. Her iki durumda da öne sürülen [bir mazeret olan] olgunlaşmamışlık haklı çıkarılır. Çocukların ana babaları, öğretmenleri ve şu zavallı çalışanlar üzerine olan her şeyi olduğu gibi ortaya koymakta, açıklamakta bu durum.

Az önce betimlediğim bu aşağılayıcı hâkimiyet sistemi, kadınların çoğunun ve çok sayıda erkeğin uyumadığı saatleri, yani günlerinin yarıdan fazlasını onlarca yıl boyunca, öyle ki varlıklarının, yaşamlarının çok büyük bölümünü belirler ve yönetir. Kimi durumlarda içinde yaşadığımız bu sistemi *demokrasi* veya *kapitalizm* ya da daha tam olarak *endüstriyalizm* [sanayicilik] diye adlandırmak fazla yanlış olmayacaktır; ama en uygun adlandırmalar *işletme faşizmi* veya *büro oligarşisi* olacaktır. Her kim bu insanların özgür olduklarını iddia ederse o ya aptaldır ya da yalancı. Neysek oyuz ve ne yapıyorsak oyuz. Şayet kendimizi tekdüze, sıkıcı ve aptalca bir işe bırakıyorsak, karşılığında bizim de tekdüze, sıkıcı ve aptal olma ihtimalimiz çok kuvvetli demektir. İşin bizzat kendisi (ücretli kölelik ve onun bu faaliyet tarafından teşvik edilen doğası), dünyanın içine gömülmüş olduğu şu tırmanan, artan aptallaştırma için denetim araçlarından, şu alıklaştırmacı televizyondan veya eğitim sisteminde çok daha geçerli bir açıklamadır.

Bir asker gibi ömür boyu bağlı olacağı birliğe katılmış, yani okulunu bitirir bitirmez bir iş tarafından kapılıp yutulmuş, okul öncesi çağda da ailesi tarafından öksüzler yurdunda [kreşlerde, yuvalarda] bir yana atılmış olan bu çalışanlar, ruhsal bakımdan köleliğe indirgenmeye ve hiyerarşiye pek bir alışıktır. Özerk olabilme yetenekleri körelmiş, dumura uğramıştır. İşte gösterdik-

leri onca gayretkeşlikle uygulamaya koydukları itaatkârlık sanatını, tüm biçimleriyle sistemi taklit ederek ve böylece kültürel, siyasi, ahlaki konformizmi tüm biçimleri altında yayarak, bu “sanat”ı kurdukları aileye de taşır ve aşarlar. Bu yüzden insanoğlu iş sayesinde tüm canlılığını kaybettiğinde, gönüllü biçimde her şeyde hiyerarşiye ve uzmanların kararlarına boyun eğer.

İş dünyasına öylesine alışmışız ki, bize verdiği zararları göremiyoruz. Bugünkü durumumuzun o çok büyük sayrıl önemini değerlendirebilmek için başka çağlardan veya başka kültürlerden gelmiş gözlemcilere bel bağlamamız gerekiyor. Bizzat geçmişimizde şu “iş ahlakı”nı hiç kimsenin anlamamış ya da kabul etmemiş olduğu bir dönem oldu. Max Weber “iş ahlakı”nın ortaya çıkışıyla bir dinin, yani Kalvenciliğin ortaya çıkışı arasında bir ilişki kurduğu zaman şüphesiz yanılmıyordu; Kalvencilik dört yüzyıl önce değil de günümüzde ortaya çıkıp yayılmaya kalkışsaydı, derhal pek tuhaf bir mezhep olarak ilan edilecek ve bu da pek nedensiz olmayacaktı.

Ne olursa olsun onu daha iyi düşünüp değerlendirmek için işten biraz uzaklaşmak, antikçağın bilgeliğine başvurmak bizim için yeterli olacaktır. Eskiler, iş konusunda kendilerini aldatmıyor. Endüstriyalizmin zaferine kadar, bağınaz Kalvenistler dışında, bu sorun üzerindeki düşünceleri, yani şu Kalvenci yalvaçlar tarafından kutanmamış olan düşünceleri, tartışmasız kabuller olarak kaldı.

Bir an için de olsa işin, insanları boyun eğmiş ve insanlıktan çıkmış yaratıklara dönüştüremediğini farz edelim; akla uygun tüm psikolojik kavramların tersine, şu iş pohpohçularının bir ideolojisi olarak işin insan mizacı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını düşünelim ve hepimizin o pek acılı gerçekliği içinde öğrendiğimiz gibi işin yorucu, sıkıcı ve aşağılayıcı olmadığını kabul ede-

lim. Bu durumda bile iş, tüm şu hümanist ve demokratik özlemleri –işin zamanımızın büyük bir bölümüne el koyması basit nedeniyle– yine de hiçe sayacak, alaya alacaktır. Sokrates, dostluk ödevlerini ifa etmeye ve yurttaşlık sorumluluklarını üstlenmeye zamanları kalmadığı için kol işçilerinin kötü dostlar ve değersiz yurttaşlar olduklarını söylüyor ve herifçioğlu bunda yanılmıyordu da. Etkinlik alanımız ne olursa olsun, iş yüzünden artık saatlerimize bakmaz olduk. “Boş zaman”, patronlar için maliyeti bir hiç olan zamandan daha başka bir şey değildir. Boş zaman, asıl olarak iş için [yeniden] hazırlanmaya, işin yorgunluğunu atıp işe geri dönmeye ayrılmıştır. Boş zaman, kalkıp kendi hesabına “ekmek kapısı”na gitmek için kendi kendinin bakımını ve [böylece] dinlenip yeniden güçlenmenin önemli bölümünü üstlenen el emeğinin bu davranışını belirleyen bir örtmece, gerçeği yumuşatarak gizlemedir. Kömür ve demir bunu yapmaz; freze tezgâhları ve yazı makineleri de yapmaz bunu... Ama emekçiler yapar! Gangster filmlerinden birinde Edward G. Robinson’un “İş geri zekâlılar içindir!” diye bağırması doğrusu pek şaşırtıcı değil.

Platon gibi Ksenofan da çalışmanın bir yurttaş ve insan olarak işçi üzerindeki zararlı etkilerinin bilincini Sokrates’e atfeder ve kuşkusuz bunu onunla paylaşır. Herodot işin küçümsenip hor görülmesini, kültürlerinin zirvesindeki kadim Yunanlıların bir fazileti olarak koyuyordu. Eski Roma’dan bir örnek, tek bir örnek verirsek eğer, Cicéron şöyle diyordu: “Her kim çalışmasını para karşılığı değişirse, bizzat kendini satmış olur ve yeri de kendiliğinden kölelerin saflarıdır.” Günümüzde böylesine açık sözlülük nadiren görülür. Ama bizlere işi hor görmeyi öğreten bugünkü ilkel topluluklar, Batılı antropologları bu konuda aydınlatan [somut] örnekler sağlarlar. Posposil’e göre, Yeni Gine’nin batısındaki Ko-

pokular için, –sahip oldukları yaşamsal denge anlayışlarına uygun olarak– bir istirahat günü “kaybedilmiş sağlığa ve güce yeniden kavuşmak” anlamına geldiği için iki günde bir çalışırlar.

Atalarımız, öyle pek uzak değil 18. yüzyılda, üstelik bizi bugünkü şu pis karışık işlere getirmiş olan yolda daha o zamanlar epeyce mesafe kat etmiş olmalarına rağmen, sanayileşmenin bu unuttuğumuz saklı yüzünün daha az bilincindeydiler. Yasal kutsanmasından yüz elli yıl önce beş günlük haftayı *fiilen* dayatan şu “Kutsal Pazartesi” için olan yaman sofulukları, ilk imalathane sahiplerinin mutsuzluğunu oluşturuyordu. Puantörün atası kilise çanının zorbalığına boyun eğmemeleri için aradan çok zaman geçti. Yetişkin erkeklerin yerine, itaakârlığa daha alışkın kadınların ve sanayiye özgü gereklere uygun olarak daha kolay biçimlendirilebilecek olan çocukların geçirilmesi, gerçekte bir ya da iki kuşaklık bir zamanı gerektirmişti.

Eski yönetimde [krallık yönetiminde] sömürülen köylüler bile, derebeylerinin hizmetine ayrıldığı düşünülen zamanlarının önemli bir bölümünü çekip alabileceklerdi. Lafargue’a göre, [Fransa’da] köylülerin takvimlerinin bir çeyreklik bölümü, bayram ve Pazar günlerinden oluşuyordu. Doğrusu pek de ilerlemeci bir toplum olarak nitelenemeyecek olan çarlık Rusya’sının köylerini inceleyen Çayanov, Rus köylülerinin de yılın beşte biriyle dörtte biri arasındaki bir süreyi dinlenmeye ayırdıklarını gösterir. Zihinleri üretkenlikle pek bir bulandırılmış çağdaşlarımızın, çalışma zamanının kısaltılması konusunda şu arkaik toplumlara nazaran çok geride oldukları şüphe götürmez. Eğer şu mujikler [Rus köylüleri], böylesine aşırı çalıştırılan bizleri görselerdi, hangi acayip nedenle hâlâ çalışmaya devam ettiğimizi kendi kendilerine sorarlardı herhal-

de. Hiç beklemeden biz de aynı soruyu sormalıyız kendimize.

Bozulmamızın ne kadar uçsuz bucaksız olduğunu kavrayabilmek için, avcı ve toplayıcı olduğumuz dönemlerde ne mülkiyetin ne de yöneticilerin olmadığı, insanlığın o ilk durumunu göz önüne almak yeter. Thomas Hobbes, [bu dönemde] yaşantımızın hayvanca, kaba ve kısa olduğunu sanıyordu. Daha başkaları da, tarih öncesi çağlarda (bahtsızların ve varoluş kavgasını verememiş olan herkesin yolunu ölümün ve felaketlerin gözlediği) acımasız, amansız bir doğaya terk edilmişliğe vurgu yapıyor ve bu yaşamın, yalnızca umutsuz ve bitevi bir hayatta kalma mücadelesi olduğunu düşünüyorlardı. Aslında burada söz konusu olan, iç savaş sırasındaki Hobbes'un İngiltere'si gibi, şu vazgeçemedikleri hükümet otoritesine alışık insan öbeklerinde bu otoritenin çöküşünün uyardığı korkuların bir yansımasıydı. Gerçi Hobbes'un yurttaşları, başka şekilde bir yaşamın var olduğunu gösteren toplum biçimlerini bulup ortaya çıkarmışlardı (özellikle Kuzey Amerika yerlileri arasında); ama onları benimseyip kendilerine mal edebilmeleri için bu biçimler daha o zamanlar bile kendi deneyimlerinden çok uzaktı. Doğrusu o pek kanaatkâr varlık koşulları, bu yerlilerinkine daha yakın olan şu baldırı çıplaklar [proleterler], yalnızca onlar bu yerlileri anlayabilir, hatta ara sıra yaşam biçimlerinin cazibesine kapılmış bile hissedebilirlerdi kendilerini. Bütün 17. yüzyıl boyunca İngiliz kolonilerinde, gidip yerli kabileler arasında yaşamak amacıyla kopmalar oldu ya da bu yerliler tarafından tutsak edilenler uygarlığa geri dönmeyi reddediyorlardı; oysa bu kolonilerde yaşamak üzere yerliler arasında *asla* kopmalar olmadı (daha yakınlarda Doğu Almanya'da [RDA] sığınma hakkı istemek için tırmanıp duvarı aşan Batı Almanyalıların olmamış olması gibi).

Kropotkin'in *Evrimin Bir Unsuru: Yardımlaşma* kitabında gösterdiği gibi, Darwinciliğin Thomas Huxley'vari "yaşam mücadelesi" yorumu, doğal seçilimin bilimsel bir yaklaşımından ziyade, İngiltere'de Kraliçe Victoria döneminin iktisadi koşullarını yansıtır. Kropotkin, Sibiryada sürgündeyken sorunu yerinde incelemenin o çok uzun sürmüş olan fırsatını –doğrusu pek istemeden de olsa– bulmuştu, yani neden söz ettiğini biliyordu. Buna karşılık toplumsal ve siyasal kuramların çoğu gibi, Hobbes ve ardıllarının anlattıkları bu hikâyeye, [bilimsel bir çalışma olmak yerine] dalgınlıkla yazılmış bir özyaşam öyküsüdür yalnızca.

Günümüz avcı ve toplayıcı kabilelerine ilişkin verileri inceleyen antropolog Marshall Sahlins, *Taş Devri, Bolluk Devri* başlıklı çalışmasında, Hobbes tarafından uydurulmuş "yaşam mücadelesi" efsanesini paramparça etti. Bu avcı-toplayıcı insanlar bizden çok daha az çalışırlar ve çalışmalarını da oyun olarak kabul ettiğimiz etkinliklerden ayırt etmek epeyce zordur. Sahlins bundan, "avcı-toplayıcılar bizden daha az çalışırlar, besin arayışı da çok yorucu bir ekmek davası olmak yerine daha ziyade fırsatlara bağlıdır, bu yüzden çok boş vakitleri olur ve zamanlarının çoğunu –başka hiçbir toplum biçiminde görülemeyecek ölçüde– şöyle bir güzel kestirmeye ayırırlar" sonucunu çıkartır. Eğer bu etkinliklerini yine de "çalışma" olarak adlandırabilirsek, günde ortalama dört saat "çalışırlar." Bu "zahmetli çabaları", görüldüğü kadarıyla yüksek niteliklidir, zihinsel ve fiziksel yeteneklerini geliştirir. Sahlins, büyük ölçekte niteliksiz işin, yani çalışmanın ancak sanayi sisteminde mümkün olabileceğini saptar. Avcı-toplayıcıların etkinlikleri, bu durumda Fredrich Schiller'in yaptığı tanıma uygundur. İkili doğasının iki görünümünü de, yani duyularını ve düşüncesini tamamen serbest bırakarak, insanın insanlığını

bütünüyle gerçekleştirip kavramasına yarayan yegâne fırsattır bu etkinlikler. İşte büyük şairin bu konuda söyledikleri:

“Yoksunluk, etkinliğinin asıl görünmez nedeni olduğu zaman hayvan *çalışır*; bu hayvan, güçlerinin görünmez nedeni olan bir bolluk olduğunda ve yaşamın bizzat kendisi aşırı bolluğuyla etkinliği uyardığı zaman da *oyun oynar*.”

Üretim alanında oyun ve özgürlük birlikte gelişir. Üretkenci [productiviste] tapınağa ait olan bütün iyi niyetlerine rağmen Marx bile, “ihtiyacın ve dışsal bir yararlılığın zorlaması altındaki işin [hâlâ] gerekli olduğu nokta aşılmadan önce özgürlük olmayacaktır” saptamasını yapar. Olduğu haliyle şu hayırlı ve mutlu koşulun, yani “işin yok edilmesi ve proletaryanın kendi kendini ortadan kaldırması”nın açıkça ne olduğunu anlamakta bizzat kendisi de yeterince ikna olmadı hiçbir zaman. Ne de olsa 19. yüzyılda aynı anda çalışma yanlısı ve karıştı olmak, paradoksal olarak görülebiliyordu. Ama artık değil.

İşin ortadan kaldırıldığı bir yaşama geri dönmek ve ona doğru ilerleme özlemi, sanayi öncesi Avrupa'nın tüm ciddi toplumsal ve kültürel tarih incelemelerinde görülüyordu. Bunlar arasından Dorothy George'un *England in Transition* [Geçiş Sürecindeki İngiltere] adlı çalışması veya Peter Burke'nin *Popular Culture in Early Modern Europe* [Modern Avrupa'nın Erken Dönemlerinde Halk Kültürü] kitabı sayılabilir. Daniel Bell'in *Work and Its Discontents* [İş ve Hoşnutsuzlukları] adlı denemeleri de bir o kadar akla uygun. Bildiğim kadarıyla [bu kitaptaki] ilk deneme, uzun uzun işe karşı isyan üzerinde durur. Bell'in de altını çizdiği gibi, *Ulusların Zenginliği*'nin Adam Smith'i, pazar ve işbölümü için olan çılgın coşkusuna rağmen, günümüzdeki Chicago

ekolü iktisatçılarından ve Smith ardıllarının hepsinden daha fazla, işin şu hiç de parlak olmayan görünüşünün bilincindeydi. A. Smith açıkça şunu saptıyordu:

“İnsanların çoğunun zekâsı, zorunlu olarak alışlagelen işleri tarafından biçimlendirilmiştir. Yaşamı birkaç basit hareketi yapmakla geçen bir insanın, zekâsını çalıştırıp kullanmak için pek fırsatı olmaz ve bu insan, genellikle bir kimsenin insani yaradılışı için mümkün olabileceği ölçüde aptal ve cahildir.”

İşte dolambaçsız birkaç sözle [ortaya koyulmuş olan] düşüncem. Bell, Eisenhower Amerika'sında, yani kendinden hoşnutluğun ve budalalığın o altın çağında, 1956'da yazıyordu; ama içine doğmuşçasına 70'li yılların, o zamandan bu yana sürüp gelmiş ve hangisi olursa olsun herhangi bir siyasi eğilim tarafından toparlanıp telafi edilmesi imkânsız olan ve ancak sömürülüp kullanılacak, yani bilmezlikten gelinecek olan şu örgütlenemez 70'li yılların o örgütsüz, başıbozuk, kaygılı huzursuzluğunu, rahatsızlığını betimleyerek yazıyordu. Bu sorun işe karşı isyandır. Ama liberal iktisatçılar (Milton'lar, Friedman'lar ve onların şu “Chicago Boys”ları), yazılarında asla bundan söz etmezler, zira tıpkı *Uzay Yolu*'nda da dendiği gibi onlara özgü olan dil le söylersek: *It does not compute*, bu [huzursuzluk, kaygı, isyan vb] hesaplanmaz, hesaplanamaz.

Üretmek, Çürümek, Ölmek

Özgürlük sevdası üzerine temellenmiş bu karşı kanıtlar, faydacı, hatta paternalist eğilimli şu hümanistleri hâlâ ikna edemiyorsa eğer, onların görmezlikten gelemeyeceği başka kanıtlar da var. İş, sağlığımıza ciddi zararlar verebilir. Gerçekte iş yığınsal bir cinayettir, bir soykırımıdır. İş, doğrudan veya dolaylı, bu satırların okuyucularını öldürecektir. Birleşik Devletler'de [her yıl] 14.000 ile 25.000 arasında insanın mesleğini icra ederken öldüğünü söylüyor istatistikler. 2 milyondan fazla emekçi sakatlandı ya da bedensel veya ruhsal bir bozukluğun izlerini taşımakta. Her yıl aralarından 20-25 milyonu yaralanır. Belirtelim ki, bu sayılar, iş kazalarının aşırı sınırlayıcı bir değerlendirilmesine da-

yanmakta. İş kazası sayılmadığı için mesleki hastalıklardan acı çeken 500.000 hastanın durumunu bu sayılara katmazlar. Mesleki hastalıklar üzerine yazılmış 1.200 küsur sayfalık bir kitabı kurcaladım geçenlerde biraz. Tüm bu veriler gerçekliğin ancak küçük bir bölümü. Mevcut istatistikler, her yıl pnömonioza ya da silikoza* yakalanan ve aralarından 4.000'inin öldüğü 100.000 maden işçisi gibi kesin vakaları dikkate alırlar yalnızca. Bu vakalardaki ölüm oranları, örneğin "AIDS"teki ölüm oranından çok daha yüksektir. Buna rağmen "AIDS" alabildiğine basının dikkatini çekiyorsa eğer, bu, "AIDS" in özellikle ahlaksızları, yani sapıklıklarından vazgeçme yolunu seçebilecek olan sapkınları yakaladığını iddia eden bir postulatı yansıtır yalnızca. Oysa maden ocaklarındaki çalışma, yeniden tartışma konusu edilemeyecek kadar kutsal bir faaliyettir! İstatistiklerin söylemediği, çalışma tarafından kısaltılmış o milyonlarca yaşamdır; eh sonuçta bu da cinayetin bir biçimi sayılır. Bunu anlamak için elli kadar hasta geldiğinde, iş için kendilerini öldüren hekimleri ve de tüm diğer *işkolikler*'i, çalışmanın kendileri için bir uyuşturucu, bir müsekkin haline gelen şu iş kudurganlarını görmek yeter.

Çalışırken henüz ölmemiş veya sakatlamamışsanız bile, bu, işe giderken veya iş dönüşünde yahut bir iş ararken, eğer bunlardan hiçbiri değilse o zaman işin verdiği acıları, sıkıntıları unutmaya çalışırken gelebilecektir pekâlâ başınıza. Yol kazalarının büyük çoğunluğu, doğrudan ya da dolaylı, işin zorunlu kıldığı şu faaliyetlerden biri çerçevesinde, yani mesleki yolculuklarda, işçi taşımacılığında ve ücretli izinlerde vuku bul-

* Pnömonioz ve silikoz, özellikle maden ocakları işçilerinde görülür. Akciğerlerde, bronşlarda ve solunum yollarında çeşitli tozların (kömür, silis gibi tozlarının) birikmesiyle ortaya çıkan hastalıklar. (ç.n.)

maktadır. İş kurbanlarının bu ağır bilançosuna, sanayi ve taşıtların yol açtığı kirliliği ya da işin sefilliklerinin neden olduğu uyuşturucu müptelalığı ile alkolizmi de eklemek zorundayız. Kalp hastalıkları gibi kanser türleri de, çoğu durumda işle ilişkilendirilebilecek olan çağdaş hastalıklardır.

Kısaca çalışma, cinayeti bir yaşam biçimi olarak kurumlaştırır. Kamboçyalıların kendi kendilerini yok etmek için çıldırması olmaları gerektiğini düşünen insanlar, soruyorum size, peki biz çok mu farklıyız? Pol Pot yönetimi, her ne kadar anlaşılmaz görünse de, tamamıyla eşitlikçi bir toplum anlayışına dayanıyordu en azından.

Bizler de insanları milyonlarla öldürüyoruz; ama yaşayanlara "Big Mac"lar veya "Cadillac"lar satmak için! Her yıl yollarda telef olan 40-50 bin kadar insanımız kurbandır; şehit filan değil. Yani bir hiç için ya da daha doğrusu iş uğruna ölürlük. Halbuki şu iş tapıncı, hiç de uğruna ölmeye değmez doğrusu.

Sosyal-demokratlar için kötü bir haber: şu düzenleyici kıvrım zıvırlarınız, bu hayat memmat koşullarında pek etkisizler. OSHA (iş güvenliği ve iş sağlığı ile yükümlü federal organ) iş güvenliğini sorunun kalbinde, yani şirketlerde sağlamak için kuruldu. Bu örgüt, Reagan ve Anayasa Mahkemesi'nin onu boğmalarından önce de kaba bir güldürüydü. Onun finansmanının daha cömertçe sağlandığı Carter yönetimi altında bile, herhangi bir şirket ani denetimleri ancak kırk altı yılda bir bekleyebilirdi!

Ekonominin devlet tarafından kontrolü de sorunu daha fazla çözmeyecektir. İş, sosyalist ülkelerde daha fazla tehlikeliydi. Moskova metrosunun inşaatı sırasında binlerce Rus işçisi öldü ya da yaralandı. Ve şu son yıllarda [1985 ve öncesi yıllarda] SSCB tarihine damgasını vurmuş olan nükleer felaketlerle karşılaştırıldığında

"Three Mile Island" kazası, nükleer santral civarında oturanlar için bir uyarı egzersizi gibi kalır. Şurası bir gerçek ki, 1980'li yıllardan beri pek revaçta olan yürürlükteki mevzuatın kaldırılması veya hafifletilmesi de iş güvenliği konusunda hiçbir şeyi yoluna koyamayacaktır. Başka şeylerin yanında sağlık sorunları açısından da iş, ekonominin tam bir "bırakınız yapsınlar"a en fazla yaklaştığı bu dönemde en kötü devresini yaşadı, gördü. Eugène Genovese gibi bir tarihçi, kuzey yarıkürenin Birleşik Devletler'inde ve Avrupadaki fabrikalarda çalışan ücretli işçilerin, güney yarıküredeki plantasyon kölelerinden daha az imrenilecek yaşam koşullarına sahip olduklarını -hem de bunu iç savaş öncesinde köleciliğin en berbat, en keskin savucularının yaptıkları gibi- öne sürdüğünde, epeyce inandırıcıdır. İşadamları ve bürokratlar arasındaki güç ilişkilerinin hiçbir yeni dengelenişi de, üretim konusunda işlerin gidişatını değiştirmeye muktedir görünmüyor. OSHA'nın sağlık sorunundaki temel ilkelerinin sistemli ve zorlayıcı bir uygulaması, ne kadar belirsiz ve pek pısırık olsalar da, şüphesiz ekonomiyi felç edecektir. Bu ölçütlere saygı gösterilmesini sağlamakla yükümlü olanlar da, çoğunluğu oluşturan ve kuralları hiçe sayarak suç işleyen şirketlere karşı sert davranıp cezalandırıyormuş gibi bile yapmadıklarına göre, bunu gayet iyi biliyorlar demektir.

İşin Ortadan Kaldırılması

Buraya kadar söylediklerim hiçbir tartışmaya yol açmayacaktır. İşten kaytarmaların ve direnişlerin sözünü bile etmeksizin, çalışanlar tarafından yapılan işe devamsızlıkların, işyerindeki baltalama faaliyetlerinin ve işyerine ait araç gereç ve malzemenin çalınma oranları sürekli bir yükseliş göstermekte. Belki de burada işe yönelik, artık sadece bilinçdışının derinliklerinden gelen değil, bilinçli bir ret hareketinin ilk adımları, bir başlangıcı var. Yine de bu olguların varlığı, bütün patronlar ve onların sadık müritleri arasında, üstelik işçilerin çoğunda da, işin kendisinin hâlâ gerekli ve kaçınılmaz olduğu hâkim düşüncesini engellemiyor.

Ben aynı düşüncede değilim. Bundan böyle işi ortadan kaldırmak, yararlı bir işlevi yerine getirdiği durumlarda da, onu yeni türden özgür etkinliklerle ikame etmek artık mümkün. Bunun için çalışmayı dikkate değer ölçülerde azaltmak gerekir: Bugünkü dünyada işin [çalışmanın] çoğu yararsız, hatta zararlıdır ve de söz konusu olan, tamamen ve basitçe bu gereksiz ve zararlı yüklerden kurtulmaktır. Öte yandan, hem temel bir nokta hem de devrimci yeni bir çıkış olanağı da tam olarak burada yer alır. Gerçekten yararlı emeğin gerektirdiği etkinliklerin tümünü, -oyunsal ve zanaatkârane meşgaleleri diğer hoşça vakit geçirme meşguliyetlerinden ayırmanın olanaksız olduğu- değişken bir yelpaze içinde dönüştürmemiz gerekir. Bu türden uğraşlar ancak yararlı ve toplumsal ürünlere yol açmış olurlar. Onları kesinlikle daha az çekici kılmayacak olan da işte budur!

Özel mülkiyet ile iktidarın [devletin] biçimlendirdikleri tüm şu yapay engeller ancak o zaman yıkılacaktır. Yaratma dinlenmeye dönüşecek ve artık birbirimizden korkmaya nihayet son verebileceğiz, hem de hepimiz, hep birlikte.

Söylemek istediğim, işin büyük bir bölümünün iyileşme kazanabileceği değildir. Aksine tam da işin büyük bölümünün yararsızlığı ve zararlılığı yüzünden hiç de iyileşmeyi hak etmediğidir. Ücretli faaliyetlerin durmadan azalan tek bir bölümü, ücretli sistemin ve onun siyasi, adli uzantılarının savunulmasından ve yeniden üretilmesinden bağımsız olan gerçek ihtiyaçları gerçekleştirir, üretir. 35 yıl önce Paul ve Percival Goodman, o tarihlerde gerçekleştirilen işin yalnızca %5'inin (pek güvenilir olmasa da bu rakamın bugün daha düşük olduğunu düşünüyorum) asgari gereksinimlerimizi, yani yiyecek, içecek, giyecek, barınak ihtiyaçlarımızı karşıla-

makta yeterli olacağını tahmin ediyorlardı. Bu tahminleri yalnızca bilgece bir varsayımı; ama şu sonucu çıkartmanın kolay olduğu bir varsayım: Doğrudan ya da dolaylı işin büyük bölümü, ticaretin ve toplumsal kontrolün üretken olmayan tasarılarını gerçekleştirmeye yarar yalnızca. Sayıları on milyonları bulan GTA'yı*, askerleri, iş yöneticilerini, aynasızları, borsa simsarlarını, diyanet ve banka adamlarını, avukatları, profesörleri, emlak sahiplerini, özel koruma görevlilerini, reklamcı ve haberci takımını, hizmetçi ve uşakları vb. bugünden yarına azat edip özgürleştirebiliriz. Ve aylıklığa iade edilen her büyük kodamanla birlikte onun memurcuklarıyla uşaklarını da özgürleştirmiş olacağımızdan, burada bir "kartopu etkisi" gözlenecek ve böylece ekonomi denilen efsane *parçalanıp yok olacaktır*.

El emeğinin %40'ı, çoğu bugüne kadar asla icat edilmiş en sıkıcı, en gerzek mesleklerden birkaçıyla işgal eden beyaz yakalılardan oluşur. Ekonominin, örneğin sigortacılık, bankacılık veya emlakçılık türünden sektörlerinin tamamı, bütünüyle gerçek yararlılıktan yoksun bir kâğıt kuyut hengâmesinden başka bir şey değil. Şu "üçüncü" denilen sektörün, hizmetler sektörünün, "birinci" sektörün (tarımın) tamamen kaybolduğu bir durumda, "ikinci" sektör (sanayi) aleyhine büyümesi tesadüfi değil. Burada iş, iktidarı güçlendiren işlerin dışında, hiçbir gereklilik göstermediği için, basitçe düzeni ve toplumsal barışı güvenceye almak gayesindedir. Zira iş, tabiatı gereği polislerin en yamanıdır. Emekçiler durmadan artan sayılarda görece yararlı bir etkinlikten nispeten yararsız bir faaliyet alanına geçirilir. Herhangi bir şeyin olması, hiç olmamasından daha iyidir. İşte bu yüzden, günlük ekmek gailenizi zamanından önce bitirmiş

* GTA: "Gezici (satış elemanı), (ticari) Temsilci, Aracı" anlamına gelir. Fransızca'da VRP denir. (ç.n.)

olmanız bahanesi altında evinize daha erken dönemezsiniz. Hiçbir üretici kullanımı kalmasa dahi efendiler [yine de] *zamanımızın* bütün varlığınızla onlara ait olmasını isterler. Haftalık çalışma süresinin şu son elli yılda dikkate değer bir azalma kaydetmemiş olması başka nasıl açıklanabilir?

Bundan sonra hayıflanmaksızın satırı bizzat üretken işlere indirebiliriz. Bundan böyle ne silah sanayii ne nükleer enerji ne şu sınıai yemek bozuntuları ne koku gidericiler ve ne de (bu en önemlisi) otomobil endüstrisi olmayacaktır artık. Evvel zamanların bir "Stanley Steamer"ına veya bir "Ford T"sine karşı değilim; ama Detroit veya Los Angeles gibi çirkef kuyularını besleyen şu shehvi araba sevdasına, fetişizmine karşıyım! Bu aşamada daha şimdiden enerji krizini, çevre bunalımını ve birbirlerine benzeyen ve çözülmez olarak bilinen diğer toplumsal sorunları da çaktırmadan çözüvermiş olurduk bu arada.

Nihayet çok uzun zamandır en yaygın, saatleri en bitip tükenmez olan, en sıkıcı işlerden oluşan ve en az ücretin ödendiği şu pek zahmetli işi de ilga etmek gerekir. Hani şu ev hanımlarının gerçekleştirdiği eğitsel ve ev içi işler yok mu, işte onlardan söz etmek istiyorum. İş ortadan kaldırıp tam işsizliği gerçekleştirerek cinsel işbölümünü de temelinden yıkmış oluruz. Bildiğimiz haliyle çekirdek aile, modern ücretli köleliğin dayattığı işbölümüne kaçınılmaz bir uyumdan doğar. Eşinin şu kalpsiz dünyadan kaçarak korunabileceği sıcak ve müşfik bir sığınak bulabilmesi için, kadının şu boktan ev işlerini yapması, evin ekmeğini kazananın da evin erkeği olmasını gerektiren iktisadi çerçeve, uzun zamandan beri, yani bir ya da iki yüzyıldır işlerin bilinen bu gidişatı, istesek de istemesek de daha akla uygundu. Aynı şekilde, öncelikle annecikleri evdeki günlük gâilelerle uğraşır-

ken onun sırtına yük olmamaları, işlerini ve hareketlerini kontrol etmek ve bu arada işçilere öylesine çok gereken itaatkârlığı ve mektebe [daha sonra da işe] zamanında gitme alışkanlıklarını kazanmaları için çocuklar da şu “okul” denilen toplama kamplarına gitmeli.

Baba iktidarından kesin olarak kurtulmak için, yumuşatılmış ve çağdaşlaşmış pederşahilik biçimini bizzat gerekli kılmış olan üretim sistemini, iş üzerine temellenmiş olan üretim sistemini olanaklı kulan çekirdek aileden, şu ücretsiz “mahpus işi”nin yuvası aileden kurtulmak gerekir. Bu “anti-çekirdek” stratejinin gerekli olan doğal sonucu, çocukluğun ilgası ve okulların kapatılmasıdır. Bu ülkede tam gün çalışan emekçiden çok öğrenci var. Çocuklara öğrenci olarak değil, öğretmen olarak ihtiyacımız var. Oyun sanatında doğal olarak yetişkinlerden daha yetkin ve becerikli oldukları için, oyunsal devrime katkıları sınırsız olacaktır. Tamam tamam... Çocuklar ve yetişkinler aynı değil; ama karşılıklı bağımlılıkları içinde eşitlenip özdeşleşecekler. Kuşaklar arası uçurumu yalnızca oyun kapatabilir.

Geriye kalan tüm işlerin, yani hemen hemen bütün işlerin otomasyon ve sibernetik tarafından ortadan kaldırılmasından henüz söz bile etmedim. Hesaplanmış bir geçersizliğin veya askeri araştırmaların kaygılarından kurtulmuş tüm bilim insanlarının (mühendis ve teknisyenlerin, örneğin maden ocakları işletmelerinde görülen türden etkinliklerdeki yorgunluğu, can sıkıntısı ya da tehlikeleri bertaraf etmenin araçlarıyla eğlenerek düşünüp tasarlamak için) bolca vakitleri olacak. Eğlenerek dinlenmek ve [böylece] yaşamdan keyif almak için değişik pek çok projeye atılacakları kuşkusuz. Bakarsınız gezegenimiz ölçeğinde çok yönlü haberleşme sistemleri oluşturmuşlar. Belki uzayda koloniler kuracaklar. Belki. Şahsen ben, yeni ve ne işe yaradığı pek şüpheli

tuhaf araç gereç meraklısı biri değilim. Doğrusu tamamen otomatikleşmiş bir cennette yaşamak istemem, her şeyi benim yerime yapan köle-robotlar da bana göre değil. Bizzat kendim yapmak ve yaratmak isterim. Sanıyorum insan çalışmasının yerini tutan teknikler için bir yer var; ama bunun önemsiz boyutlarda kalmasını istemim.

Teknoloji tarihinin ve onun tarih öncesinin bir bilançosu pek de iyimserliğe yol açmıyor. Avcılıktan ve toplayıcılıktan tarıma, derken sanayiye geçişten bu yana insanoğlunun bireysel yetenekleri ve özerkliği gerilerken işin niceliği de durmadan arttı. Sanayileşmeciliğin evrimi, Harry Braverman’ın “iş yüzünden bozulma” diye adlandırdığı şeyi yoğunlaştırıp artırdı. En basiretli gözlemciler, her zaman bu olgunun bilincindeydiler. John Stuart Mill, insan emeğinden tasarruf etmeye yönelik tüm buluşların toplam emek miktarını hiçbir zaman bir dakikacık olsun azaltmadıklarını saptıyordu. Karl Marx, “yegâne amacı işçi sınıfının başkaldırmalarına karşı sermayeye silah sağlamak olan buluşların, 1830’dan bu yana yapılmış buluşların bir tarihi kaleme alınabilir” diye yazmıştı. En hararetli teknoloji hayranları (Saint-Simon, Comte, Lenin, Amerikalı psikolog Burrhus Frederic Skinner), her zaman pek namlı otorite yanlıları olmuşlardır, yani teknokrat olmuşlardır. Bilgi işlemci gizemciliğin vaatleri konusunda şüpheciden daha fazla şüpheci olmalıyız. Bilgisayarlar ve bilgi işlemciler durmaksızın ve köpekler gibi çalışıyorlar; şayet onları kendi hallerine bırakırsak, günün birinde bizleri de köpekler gibi çalıştırma olasılığı kuvvetle mümkün. Ama insani arzulara bağlı olan daha elverişli projeleri, şu en son tekniklerinin yayılmasından başka projeleri varsa eğer, onlara kulak vermeye hazırız.

Oyunsal Devrim

Canı gönülden istediğim şey, oyunun işin yerine geçtiğini görmektir. Bu yoldaki ilk adım, “job” [iş] ve “meslek” kavramlarını reddetmek olacaktır. Bizzat oynusal bir içerik taşıyan oynusal etkinlikler bile, bu işler için eğitilmiş insanların günlük ekmek gailelerine indirgenerek sonunda bu içeriği kaybederler ve yalnızca bu eğitilmiş insanlar bu işi yapmak zorunda kalırlar. Klimalı efendileri her hafta sonu kendilerini bahçe işlerinin hazlarına bırakırken, tarım emekçilerinin tarlalarda zorlanıp yorulup sıkıntı çekmeleri tuhaf değil mi sizce? Sürekli eğlentilerle yönetilen bir sistemde, şu “Rönesans” döneminin yanında pek zavallı kalacağı amatörliğün altın çağına tanık olacağız. Artık meslek müslek

kalmayacak, yalnızca yapılacak şeyler ve bu şeyleri yapmak için de insanlar olacak.

Charles Fourier'in de kuvvetle hissettiği gibi, işi oynana dönüştürmenin sırrı, hareketli bir bireyler çeşitliliğinin istedikleri zaman kendilerini vermekten gerçek bir zevk alabilmeleri amacıyla bu yararlı etkinlikleri bir hazlar çeşitliliğinden yararlanılabilecek şekilde düzenlemekten ibarettir. Bu bireylerin kendilerini hoş veya ilginç buldukları etkinliklerin cazibesine alabildiğine kapılmış hissedebilmeleri için, üretici görevlerin yalnızca bir iş derekesine düşürüldüklerinde yol açtıkları saçmalık ve bozuklukları kökünden söküp atmak, yok etmek yeter. Örneğin biraz ders vermek (ama biraz, öyle çok fazla değil) beni hoşnutsuz etmez, lakin kendilerini zorunlu hisseden zoraki öğrenciler istemem ve [böylesi] bir görevi elde edebilmek için şu gülünç ukalâ dümbeleklerine dalkavukluk etmeyi de reddederim.

Ayrıca insanların arada bir azar azar, ama kesinlikle sürekli bir biçimde değil, yapmayı sevdikleri etkinlikler de var. Çocukların arkadaşlıklarını kazanmanın, onlarla bu hazzı paylaşmanın kıvancı için birkaç saat çocuk bakkıncılığı yapmaktan hoşlanabiliriz; yine de kendi ana babaları kadar değil. Buna karşılık bu ebeveynler, her ne kadar [onlara çok uzun gelen] bir süre için yavrularından ayrılmış olmak onları kaygılandırıcaksa da, [her şeye rağmen] böylece boş zaman kazanmış olmaktan alabildiğine memnun olacaktırlar. Bireyler arasındaki bu farklar, özgür bir oyun yaşamı olanağının temelini oluşturur. Bu aynı ilke, pek çok başka etkinlik alanına da uygulanabilir, özellikle en önemli olanlarına. Amacı gidip çalışabilsinler diye insan bedenlerine azık ikmali yapmak değil de, keyiflerince, zevklerine uygun olarak bunu yapabildikleri zaman, [örneğin] çok sayıda insanın başkaları için yemek yapmayı sevmesi böyledir.

Ve nihayet, tek başına veya hoş olmayan bir çevrede ya da bir patronun emri altında gerçekleştirildiklerinde hiç de memnuniyet verici olmayan kimi etkinlikler, bu koşulların değişmesinin ardından, kısa bir süre için de olsa hoş ve ilginç hale dönüşüverirler. Bu, belirli ölçüler içinde muhtemelen bütün işler için doğrudur. İnsanlar, eğer aksi söz konusu olmuş olsaydı iğrenerek geri çevirecekleri en tiksindirici ve en yıldırıcı işler için, bu durumda tüm ustalıklarını ve becerilerini kullanırlar. Kimilerini cezbeden etkinlikler, başkalarını iğrendirip geri itebilir; ama herkes, en azından gizil olarak bir ilgi çeşitliliğine ve çeşitlilik için bir ilgiye sahiptir. Tıpkı eski bir özlü sözün, “her şeyi en azından bir kere yapmalı” dediği gibi. Fourier, en sapkın ve en aptalca temayüllerin, *uyum* diye adlandırdığı uygarlık öncesi toplumlarda nasıl yararlı biçimde kullanılabilmiş olduklarını düşünme sanatında ustalığa yükselecekti. Yine o, eğer çocukluğunda bir mezbahada çalışarak kana olan düşkünlüğünü tatmin edebilmiş olsaydı imparator Neron’un böylesine kanlı bir yaşam yaratmamış olacağını düşünüyordu. Küçük çocuklar arasından saklanıp gizlenmeden, açıkça çamurlarda yuvarlanmayı sevenler, Fourier tarafından helâları temizlemek ve evlerdeki çöpleri toplamakla görevli bir “bacaksızlar takımı”nı oluşturmaya çağırılıyorlardı. En yeteneklileri, en başarılı olanları da madalyayla ödüllendirilecekti. Bu açık örnekleri savunuyor değilim; ama tamamen akla uygun olduklarını ve genel bir devrimci dönüşümün vazgeçilmez koşullarını oluşturduklarını düşündüğüm ana öğelerini, içerdikleri ilkeyi savunuyorum.

Söz konusu olanın hiç de işi bugün var olduğu haliyle almak ve onu en yetenekli kişilere, gerçekte aralarından

da çok sayıda iş sapkının da olacağı kişilere emanet etmenin uygun bir yolunu bulmak olmadığını unutmayalım. Eğer teknoloji bu dönüşümde bir rol oynayacaksa, tüm etkinliği otomatikleştirerek işi günlük yaşamdan çıkartıp atma rolü, yaratıcılığa yeni ufuklar açma rolünden daha az olacaktır. Hatta belirli ölçüler içinde zanaatkârlığa geri dönmeyi istememiz bile mümkün olacaktır... William Morris’in, komünist devrimin istenen ve olası bir sonucu olacağını düşündüğü bir geriye dönüş. Sanat, züppelerin ve koleksiyoncuların ellerinden alınacak ve seçkin bir zümreye hitap eden şu zımbırtılar yığını olmaktan kurtarılacaktır. Sanatın estetik ve yaratıcı nitelikleri, işin onu kendisinden tırtıklayıp yürüttüğü o eşsiz yaşama iade edilecektir. Onurlarına onca güfteler yazıp maniler düzdüğümüz, müzelerde övünerek sergilediğimiz şu kadim yunan cerelerinin, [aslında] kendi dönemlerinde [basitçe] zeytinyağı saklamak için kullanılmış olduklarını düşünmek... Örnek alınacak aydın bir davranış olmayacaktır herhalde! Bugün günlük yaşamımızı dolduran şu tapon işporta mallarının da gelecek çağlarda, -böyle bir geleceğin olacağını varsayarak- bugünküne benzer gelecek kuşaklar tanıyacaklarından korkarım. Çalışma dünyasında ilerlemenin var olamayacağını iyice anlamak gerekir; tamamen tersi olacaktır. Geçmişe borçlanmaktan [başvurmaktan] kaçınmamalıyız... Bu durumda eskiler hiçbir şey kaybetmez; biz onlarla daha da zenginleşmiş oluruz.

Günlük yaşamın yeniden keşfedilmesi, bütün mevcut işaretlerin [sınırların] aşılmasını gerektirir. Bu konuda insanların düşündüklerinden daha fazla öneri mevcuttur gerçekte. [Bu amaçla] şurada burada Marx’ta bulunacak izlerin dışında Fourier’in, W. Morris’in, Kropotkin’in ve şu iki sendikacının (Pataud

et Pouget)* veya eski türde anarko-sendikalizmin (Berkman) ya da onun yeni türünün (Bookchin) yazılarını sayabiliriz. Goodman kardeşlerin *Communitas*'ı, insani tasarıların hangi biçimlerde doğduklarını gösteren bir örnektir. Kullanımı kolay ve seçenekleri bol bir teknolojinin –bazen ne dedikleri pek anlaşılmayan– Schummacher veya İllitch gibi muştucularında, o sis makinelerinin fişini çektikten sonra devşirilebilecek bir şeyler bulunacaktır. Raoul Vaneigem'in *Yaşama Sanatı Üzerine* başlıklı kitabı sayesinde öğreneceklerimiz de sevindirici olacaktır ya da *International Situationiste* dergisinin seçme yazılarında... Her ne kadar işçi konseyleri iktidarıyla işin ortadan kaldırılmasını bağdaştırmaya hiçbir zaman ulaşmamış olsalar dahi. Yine de böylesi küçük bir densizlik [tutarsızlık], o bunak sofulukları işin son pohpohçuluğu olarak görünen solculuğun herhangi bir türünden daha iyidir. Eğer iş yoksa işçi de olmayacaktır. İyi ama işçilerin olmadığı yerde örgütlenecek ne kalır geriye? *Situationniste*'lerin o pek yaman basiretlilikleri de bu işte!

Böylece ilgacılar asıl olarak kendi güçlerine güvenmektedirler yalnızca. Bugüne kadar iş tarafından engellenmiş yaratıcı güç eğer dalga dalga yayılırsa, olacakları hiç kimse önceden söyleyemez. İlahiyat kokan havasıyla özgürlük ve zorunluluk arasındaki şu bıktırıcı parlak laflar karşıtlığı, üretimin o tadına doyum olmaz oyunsal et-

* Pouget'nin takma adı "Gamsız Tembel Baba"ydı (Père Peinard). Yayımladığı yıllıklardan birinde şunları söyler: "Özgürlüğün olduğu yerde yok olup gidecek olan tembellik, bilesin ki burjuva toplumun bir ürünüdür. Şu kapitalist atölye ve fabrikalarda parmağını bile oynatmak istemeyen proleterler varsa eğer, bu tamamen anlaşılır bir şey: Onlara dayatılan çalışma ve çoğu zaman yapmak zorunda kaldıkları meslek [iş] onları iğrendirir." (Almanach 1896, *Le Droit à la Paresse*'te [Tembellik Hakkı'nda] aktaran Maurice Dommanget, F. Maspero Yayınları, 1977, 6. baskı, s. 63.) (ç.n.)

kinliklerle besleneceği andan itibaren uygulama içinde kendiliğinden çözülecek, yitip gidecektir.

Yaşam bir oyuna ya da daha iyisi bir oyun çeşitliliğine dönüşecek ve mükâfatsız oyun da olmayacaktır. Cinsel bir buluşma, üretici oyunun bizatihi örneğidir. Bu buluşmada taraflar karşılıklı olarak hazlarını üretir, hiç kimse sayı kaydetmek derdinde değildir ve herkes kazanır. Ne kadar çok verirsek o kadar çok alırız. Bu oyunsal yaşamda, cinsel yaşamın en âlâsı günlük yaşamın en güzel anlarına damgasını vuracaktır. Yaygınlaşan oyun, yaşamın shevî erotizme ulaşacaktır. Beri yandan sevişme de daha az acil, daha az doymak bilmez ve daha ziyade oyunsal bir etkinlik haline dönüşebilecektir. Şayet doğru kartları oynarsak, hepimiz bu oyundan kazançlı çıkabiliriz... Ama *ciddi olarak* oynamak kaydıyla. Hiç kimse asla çalışmamalı. Dünya proleterleri... Yeter, *dinlenin artık!*